

I S T O R I E

Istoricul și analistul Francesco Guida (n. 1950) este profesor emerit de istoria Europei central-răsăritene, cu o îndelungată carieră didactică la catedrele universităților Roma Tre, La Sapienza din Roma și Ca' Foscari din Veneția. Din 2013 până în 2020 a prezidat Conferința Italiană de Științe Politice – CISPOL. Autor a 11 cărți (traduse în mai multe limbi), a publicat de asemenea peste 180 de eseuri pe teme istorice, în reviste și volume de articole din Italia și din străinătate. Din opera sa a mai fost tradus în limba română volumul *România în secolul XX*. De-a lungul carierei a primit numeroase premii și distincții, precum Premiul „Howard Marraro” al Societății Americane de Istorie Italiană (1987) pentru cartea *L'Italia e il risorgimento balcanico*, Ordinul „Meritul Cultural” în grad de ofițer al Președinției Române (2003), Diploma Ministerului Afacerilor Externe al României pentru promovarea valorilor universale în relațiile internaționale (2012), Doctor honoris causa al Academiei Bulgare de Științe – Institutul de Studii Balcanice (2017) și Doctor honoris causa al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca (2019).

FRANCESCO GUIDA
CEALALTĂ
JUMĂTATE
A EUROPEI

**DE LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL
PÂNĂ ÎN ZILELE NOASTRE**

Traducere din italiană
de Aurora Firța-Marin

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Georgeta-Anca Ionescu
Coperta: Ioana Nedelcu
Corector: Luminița Drăgan
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Dragoș Dumitrescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Art Group

Francesco Guida
L'altra metà dell'Europa. Dalla Grande Guerra ai giorni nostri
Copyright © 2015, Gius. Laterza & Figli
All rights reserved.

© HUMANITAS, 2023, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Guida, Francesco

Cealaltă jumătate a Europei: de la Primul Război Mondial
până în zilele noastre / Francesco Guida; trad. din italiană
de Aurora Firța-Marin. – București: Humanitas, 2023

Index

ISBN 978-973-50-7928-4

I. Firța-Marin, Aurora (trad.)

94

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0723 684 194

CUPRINS

Prefață la ediția românească	7
Prefață	9
I. DE LA UN RĂZBOI MONDIAL LA CELĂLALT	13
1. Amurgul imperiilor și triumful Statului național. Războiul mondial	13
2. Polonia, marele obiect al dorinței	22
3. Popoarele baltice	30
4. Cehoslovacia, o democrație solidă	34
5. Ungaria lui Horthy	45
6. România mare	59
7. „Pariul“ iugoslav	66
8. Schisma titoistă, războiul civil din Grecia și chestiunea macedoneană.	75
9. Bulgaria de la un război la altul	78
10. Albania, un stat virtual	88
11. Grecia, de la „catastrofa asiatică“ la războiul civil	95
II. ÎN SPATELE CORTINEI DE FIER	103
1. Problema germană și „socialismul în jumătate de țară“: Republica Democrată Germană	103
2. Țările baltice după cel de-Al Doilea Război Mondial	116
3. Prizonierul rebel: Polonia din perioada postbelică până în epoca revizionismului	118
4. Vitrina blocului sovietic: Cehoslovacia, de la anii întunecați până la Primăvara de la Praga	133
5. Ungaria: stalinism, revoltă, normalizare	154
6. România, de la aliniere la erezie	176
7. Satelitul credincios: Bulgaria de la stalinism la revizionism.	189

8. Cel mai ambițios experiment: modelul Iugoslaviei	199
9. Regimul comunist din Albania între Tito, Stalin și Hrușcirov	216
10. În afara blocului: Grecia în a doua jumătate a secolului XX	225
III. SFÂRȘITUL UNEI EPOCI	230
1. Republica Democrată Germană de la stabilizare până la căderea Zidului	230
2. Mișcarea „Solidarność“ din Polonia și sfârșitul regimului comunist	238
3. Cehoslovacia, de la normalizare la Revoluția de Catifea	246
4. Ungaria, de la represiune la „socialismul gulașului“ și la tranziția anunțată	252
5. România: de la consens la o dictatură sfârșită în sânge	260
6. Bulgaria: drumul nesigur spre democrație	274
7. Iugoslavia pe drumul spre destrămare	278
8. Albania „omului nou“ și sfârșitul regimului comunist (1978–1992)	284
IV. CĂTRE EUROPA UNITĂ	292
1. Statele baltice după 1991	292
2. Polonia după comunism	297
3. De la sfârșitul Cehoslovaciei până la intrarea Republicii Cehe și a Slovaciei în Uniunea Europeană	303
4. Ungaria: interpretări ale democrației	310
5. România, de la țară exotica la partener european	319
6. Bulgaria: de la tranziția lentă la aderarea la Uniunea Europeană	325
7. Războaiele iugoslave	334
8. Tranziția și epoca post-comunistă în Albania	352
9. Grecia, de la redresarea democratică la criza economică	360
Epilog. Din nou o altă Europă?	365
Indice de nume	367

PREFAȚĂ LA EDIȚIA ROMÂNEASCĂ

De acum câțiva ani, când a fost publicată ediția italiană a cărții ce apare acum la Editura Humanitas, am putea spune că roata istoriei a început să se rostogolească tot mai repede, cel puțin pe continentul european. Criza politică din Ucraina, din 2013–2014, manifestată pentru început prin mișcarea numită Euromaidan, a condus la o schimbare radicală a direcției de guvernare a țării (care are graniță întinsă cu România), având drept consecință anexarea Crimeii de către Rusia și declanșarea sângerosului conflict din Donbas. De atunci, criza nu s-a atenuat cătuși de puțin și a condus la agresiunea militară rusă din februarie 2022, încă în desfășurare. Mai cu seamă acest al doilea eveniment dramatic a influențat și a tulburat politica internațională sub mai multe aspecte ce se răsfrâng până departe, dincolo de granițele Europei, atingând dimensiuni globale. Chiar și numai faptul că „operațiunea militară specială“ lansată de președintele Putin este purtată de o putere nucleară condiționează reacțiile, de natură atât militară, cât și politică, ale celorlalte state.

Toate acestea constituie motive de îngrijorare, ba chiar, putem spune, amenință *Cealaltă jumătate a Europei* despre care se vorbește în paginile ce urmează. România (și Moldova) se află, practic, tocmai „în spatele liniei frontului“, după cum au dovedit în repetate rânduri cele mai recente evenimente. Acestea ne pot îndemna să încercăm să înțelegem și să nu uităm felul în care Europa central-răsăriteană a ajuns în situația actuală, traversând secolul XX și primii ani ai celui prezent. Ultimele decenii au asistat la includerea Europei Centrale și de Est (de la Marea Baltică până la Marea Neagră) în Europa Occidentală prin aderarea la Uniunea Europeană – mai mult

decât la NATO –, cu excepția statelor mici din Balcanii de vest, excepție datorată unei grave erori politice a guvernelor europene occidentale ce încă nu a fost depășită, precum și dinamicilor interne din acele spații, generatoare din timp în timp de mari tensiuni (precum cele dintre Kosovo și Serbia, dar nu numai). Acum, războiul în Europa de Est pune la încercare rezistența aderării la Uniunea Europeană a statelor care au îndurat regimul comunist și influența sovietică vreme de aproape 45 de ani și pune în discuție înseși validitatea și vitalitatea proiectului de unificare europeană. Dacă mi-e îngăduit, autorul acestei cărți își dorește ca toate statele și popoarele Europei să depășească cu bine această încercare, pentru ca unificarea continentului să fie deopotrivă politică, economică și culturală.

Sperăm că prezentarea din capitolele acestei cărți, pe cât posibil critică, a unui veac de istorie poate contribui la menținerea unei amintiri vii și clare a dinamicilor ce au dus în secolul nostru, al XXI-lea, la o nouă confruntare între Est și Vest, neașteptată pentru mulți, dar nu într-un tot nouă: e suficient să ne gândim chiar și numai la Europa de la jumătatea secolului al XIX-lea cu a ei foarte răspândită *peur des Moscovites* și la Războiul Rece din secolul XXI.

Generalizând, cititorul care va dori să poată, printr-un exercițiu critic adecvat, să raporteze automat discursul istoric și evenimentele la care acesta face trimitere la evoluțiile din ultimii ani caracterizați de accelerarea bruscă a dinamicilor politice (și economice). Firește, ca orice carte de istorie, aceasta poate fi citită și fără a o interpreta neapărat în lumina evenimentelor recente, ci ca simplă plăcere intelectuală. Se știe că istoria este o disciplină legată și interconectată cu numeroase alte domenii, dar poate fi exploatată și ca bagaj de cunoștințe de sine stătător, compus dintr-o varietate de elemente ce servesc narațiunii și reconstituirii faptelor.

Ca autor, mă bucur că lucrarea va apărea în ediția sa românească și, mai cu seamă, sunt curios să văd ce reacții va trezi într-un public diferit de cel italian pentru care a fost gândită. Mai ales într-un public precum cel român, aflat în interiorul acelei părți a continentului european pe care am cercetat-o din perspectivă istorică.

Francesco Guida

PREFAȚĂ

Este arhicunoscută definiția de „secol scurt“ aplicată de Hobsbawm secolului XX. Dacă ne referim la Europa central-răsăriteană, ea pare suficient de percutantă deoarece, între Primul Război Mondial și perioada 1989–1991, țările situate între Marea Baltică și Marea Neagră, *Zwischeneuropa*, au avut parte în succesiune rapidă de desăvârșirea formării statelor naționale, introducerea democrației liberale importate din Occident și criza imediată a acesteia, paranteza autoritarismului de dreapta, scurtă, dar violentă, deoarece a culminat cu Al Doilea Război Mondial și lunga epocă a regimurilor comuniste, preponderent cenușie. După aceea, scenariul a revenit, aparent, la perioada anterioară Primului Război, prin reimportarea modelului liberal-democratic și prin economia de piață, prin noi tensiuni legate, în unele cazuri, de granițele statelor naționale, dar cu o diferență importantă. Planurile abia schițate în perioada interbelică de uniune suprastatală, bazate pe voința fiecărui popor, iar nu, ca până în 1914, pe supunerea față de aceeași dinastie și același imperiu, și-au găsit o împlinire semnificativă, chiar dacă parțială, prin aderarea majorității statelor la Uniunea Europeană, între 2004 și 2007.

Ne putem întreba dacă noua situație presupune și depășirea numeroaselor probleme, de factură materială și ideologică, care au caracterizat deceniile secolului XX în zona luată în discuție. Întrebarea ar putea fi valabilă și pentru restul continentului, dar pentru țările despre care e vorba în această carte este deosebit de importantă. Acestea au cunoscut o schimbare fundamentală, anume cea privitoare la populație și la structura ei

socială, o schimbare pe care demografia și sociologii ar putea-o explica pornind de la creșterea demografică redusă și de la transformarea radicală determinată de declinul clasei țărănești. Realitățile sociale ancorate în stereotipurile, regulile și activitățile lumii agrare au cunoscut revoluția industrială și nașterea sectorului terțiar; puținele țări care cunoscuseră deja industria și proletariatul au trecut și ele prin schimbări deloc neglijabile. Alfabetizarea generalizată, începută de regimurile liberale și dezvoltată de cele comuniste în ciuda numeroaselor limite și neregularități, a schimbat mentalitățile, constituind baza naturală pentru formarea opiniei publice și pentru consultările democratice. Răspândirea mijloacelor de comunicare în masă a însoțit acest proces, influențându-l în mod decisiv și, în cele din urmă, privându-l de valoarea pozitivă (care ar fi trebuit să îi caracterizeze rezultatele) de dialog neîntrerupt între decidenții politici și economici și cetățenii alegători, pentru exercitarea responsabilă și critică a calității de cetățean.

Și în acest caz s-ar putea spune că fenomene similare s-au înregistrat și în societățile Europei occidentale, dar este important să ținem seama de considerațiile formulate anterior, deoarece în societățile est-europene este deosebit de gravă acumularea unor experiențe atât de diferite, care se suprapun fără a beneficia de timpul necesar pentru a se stabili. Înainte ca avantajul recunoașterii depline a drepturilor politice (într-un regim democratic și neautoritar sau într-o falsă „democrație populară”) să fie perceput de niște cetățeni informați și capabili să aleagă, s-a afirmat civilizația dezinformării și a îndocrinării subliminale sau explicite (dar la fel de eficiente). Înainte să devină limpede avantajul de a alege elitele de formație tehnică și culturală (iar nu în virtutea unui drept social ancestral) s-a afirmat o oarecare inutilitate a patrimoniului cultural al fiecăruia: emigrația în epoca postcomunistă a acutizat fenomenul, umplând țările de muncitori imigranți angajați pe posturi cu totul diferite (mai corect spus, de nivel inferior) față de bagajul cultural acumulat. Uneori, în procesul de eliminare a diferenței existente între majoritatea țărilor din Europa central-răsăriteană și cele din Europa Occidentală, pare să cântărească mai mult lipsa unui teren fertil pe care societatea să se dezvolte echilibrat și proporțional decât creșterea economică deficitară.

O relatare completă privitoare la „cealaltă jumătate a continentului”¹ s-ar putea opri la momentul 1989, însă e util să extindem această narațiune istorică la ultimii 20 și ceva de ani, pentru a completa informația și pentru a surprinde câteva linii de continuitate sau ruptură între deceniile secolului scurt și această epocă apropiată nouă.

Este ușor de intuit că tema cărții poate da naștere unei narațiuni istorice deosebit de extinse. Nu dorim să renunțăm la aceasta, cu toate că suntem conștienți că nu va putea fi niciodată completă. Ca urmare, nu intenționăm să scriem un eseu de pură interpretare istorică, trasând exclusiv direcțiile principale din aproximativ un secol de istorie, și nici o analiză a istoriografiei aferente. În același timp, firește că nu dorim să propunem un soi de cronică lungă și că narațiunea va trebui însoțită de observații și reflecții care să îi confere, parțial, o oarecare logică intrinsecă sau cel puțin cea pe care autorul, din când în când, o va recunoaște drept logica internă a evenimentelor. Îi vom propune cititorului, inevitabil, unele întâmplări știute de cei care au cunoștințe de istorie contemporană, alături de alte evenimente sau personaje cunoscute doar de aceia care s-au ocupat punctual, în cercetările lor, de popoarele situate între Marea Baltică și Marea Neagră. Pe cât posibil, am fost mai succinți când am discutat despre evenimente istorice mai larg cunoscute (cele două războaie mondiale, frământările din Iugoslavia interbelică, revoluția ungară din 1956, Primăvara de la Praga, dezintegrarea dificilă și sângeroasă a Iugoslaviei în epoca postcomunistă) sau despre personaje destul de familiare și marelui public (Tito, Ceaușescu, Dubček, Milošević), acordând mai mult spațiu faptelor și personajelor rămase aproape în umbra istoriei. Chiar mai mult: am introdus câteva scurte digresiuni referitoare la aspecte secundare ce caracterizează pregnant evoluția istorică a fiecărei țări, sau referitoare

1. Acesta este titlul volumului îngrijit de mine cu peste zece ani în urmă: *L'altra metà del continente. L'Europa centro-orientale dalla formazione degli Stati nazionali all'integrazione europea* [„Cealaltă jumătate a continentului. Europa centrală și orientală de la formarea statelor naționale la integrarea europeană“], CEDAM, Padova, 2003.

la personaje minore, interesante dintr-un motiv sau altul, sau care pot fi puse în relație cu o realitate mai apropiată de noi. Avem speranța că toate acestea au îmbogățit cartea pe care i-o propunem cititorului și au făcut-o mai interesantă; nu am dorit să alungăm în subteranele istoriei oameni și fapte pe care cercetătorii și specialiștii, uneori foarte valoroși, i-au extras din acea zonă de umbră. Fie că istoria este un *opus oratorium maximum*, trezind „plăcerea textului“, fie că ea este, cum spunea Tucidide, un câștig pentru totdeauna (κτῆμα ἐς αἰεί), adică un patrimoniu al memoriei colective, ni s-a părut oportun ca istoria mare să nu o eclipseze în totalitate pe cea minoră.

I. DE LA UN RĂZBOI MONDIAL LA CELĂLALT

1. Amurgul imperiilor și triumful statului național. Războiul mondial

Asasinarea moștenitorului la tronul Austro-Ungariei, arhiducele Franz Ferdinand, de către foarte tânărul student Gavrilo Princip, cooptat în organizația iredentistă Tânăra Bosnie, petrecută la Sarajevo pe 28 iunie 1914, este general recunoscută drept evenimentul care a detonat conflagrația europeană și mondială. Evenimentele din deceniile anterioare atentatului ne determină să considerăm această opinie ca fiind corectă și să nu fim surprinși de faptul că scânteia care a dat foc întregului continent a scăpărat în Balcani. Cea mai slabă dintre puteri (exceptând Italia) avea nevoie să își consolideze în primul rând situația internă și, pe cale de consecință, pe cea internațională. Trebuia să recunoască, mai mult decât în trecut, drepturile tuturor naționalităților, astfel încât acestea să nu opteze pentru independență și nici să nu vadă în statele naționale vecine patria mamă cu care să se unească. În această direcție a acționat chiar moștenitorul tronului, susținut de intelectuali și politicieni care doreau o transformare profundă a imperiului pe baze federaliste: cel mai clar exemplu l-a oferit Aurel Popovici, un român din Lugoj, în Transilvania, în volumul său intitulat *Statele Unite ale Austriei Mari*. În ciuda succesului ideii naționale, imperiul încă putea exercita atracție pentru supușii săi din motive practice, dar și din atașament față de tradiție și dinastie. În el se trăia mai bine decât în statele naționale vecine (România, Serbia), iar teritoriile sale întinse și marile sale orașe constituiau un bazin economic deosebit de atractiv, oferindu-le supușilor posibilități de ascensiune socială deloc negliabile.

Și gânditori mai radicali (de exemplu, austro-marxiștii ca Adler) considerau că, odată modificată structura imperiului, s-ar putea avansa, în timp, către republica federală. Imperiul nu avea motive să își lărgască granițele: clasa conducătoare maghiară, în frunte cu prim-ministrul István Tisza, nu era favorabilă proiectelor federaliste sau trialiste (acestea din urmă prevedeau drepturi politice pentru germano-austrieci, maghiari și slavi), nedorind să asimileze și alte naționalități. În schimb, era mai potrivit să își impună în Balcani propria influență și propriile interese economice; prin urmare, Viena nu putea accepta ca o altă putere, mare sau mică, să domine esichierul balcanic și mai cu seamă nu putea tolera atacuri la adresa propriei hegemonii, oricât de neagresive în sine ar fi fost acestea. În definitiv, agitațiile revoluționare ce se desfășurau în Serbia și, în măsură mult mai limitată și mai puțin periculoasă, în România trebuiau reduse la ceva inofensiv. Era, sub o altă formă, o politică asemănătoare cu cea practică cu ocazia „războiului porcilor”¹.

Extrem de gravul atentat de la Sarajevo, soldat cu victime, era, desigur, menit să aibă urmări politice, indiferent de ce prevedea dreptul internațional și de responsabilitățile reale ale guvernului de la Belgrad. Doar o „supunere totală” ar fi putut evita declarația de război. Iar dacă unii considerau războaiele balcanice și noua ordine geopolitică stabilită de acestea drept o victorie a Rusiei, ultimatumul de pe poziții de forță al guvernului austro-ungar adresat celui sârb constituia, la rândul-i, o provocare la adresa cabinetului de la Petersburg. În 1908, acesta nu intervenise militar cu ocazia alipirii Bosniei-Herțegovina la Austro-Ungaria deoarece nu primise asigurările necesare din partea Franței și Angliei; Viena putea spera că va acționa cu o prudență similară în 1914, în caz contrar putea conta pe ajutor german. Asemenea calcule, oricât de hazardate sau de înguste ar fi fost, au declanșat – după cum se știe – o reacție în lanț în care toate marile puteri (Rusia și Germania, dar și Franța și Anglia), urmând logica sistemelor de alianțe opuse – Tripla Înțelegere *versus* Tripla Alianță – s-au

1. Wayne S. Vucinich, *Serbia between East and West. The events of 1903-1908*, Stanford University Press, Stanford, 1954.

implicat în conflictul menit să schimbe istoria mondială. Italia și România, ambele legate prin alianțe de Germania și Austro-Ungaria, au optat, de comun acord, pentru neutralitate.

Declanșarea războiului prezenta motive întemeiate de interes pentru statele și naționalitățile din întreaga Europă central-răsăriteană, nu numai pentru Serbia atacată de Austro-Ungaria. Chiar și **Turcia**, periferică, s-a implicat în conflict foarte de timpuriu (noiembrie 1914), atrasă de speranța de a-și consolida situația sprijinindu-se pe gigantul germanic și de a se sustrage tradiționalei influențe politice și economice a Parisului și Londrei. Actorii naționalismului aflați la putere sperau să se revanșeze pentru seria de înfrângeri și umilințe suferite de acest imperiu în ultimele decenii.

Guvernul bulgar (o coaliție de partide liberale condusă de Vasil Radoslavov), căruia, din rațiuni politice, Parisul îi respinsese toate cererile de împrumut internațional, necesar pentru a întări economia slăbită a țării, a cedat la cântecul de sirenă al unui masiv împrumut de război acordat de Berlin și a văzut cum se profilează revanșa cel puțin în fața Serbiei, dacă nu și față de alte țări vecine. Zadarnic liderul agrar Stamboliiski i-a prevestit regelui Ferdinand un sfârșit tragic dacă ar fi susținut intervenția: a primit în schimb o condamnare la moarte, comutată apoi în închisoare pe viață. Marea majoritate a deputaților au votat în favoarea războiului. Înainte de a coborî în arenă (octombrie 1915) Sofia a obținut de la Turcia o mică rectificare a graniței în Tracia, pentru a garanta autonomia liniei de cale ferată ce ducea către Marea Egee.

Cum am menționat, **guvernul român**, condus de liberalul Ion I.C. Brătianu, a preferat neutralitatea: această opinie a avut câștig de cauză într-un Consiliu de Coroană la care participau și foști președinți ai Consiliului din cadrul Partidului Conservator cu tendințe filogermane. Toți erau nesiguri cu privire la tabăra în care se afla adevăratul interes al țării, care din cele două blocuri ar trebui să iasă victorios și, de asemenea, care ar fi fost răspunsul opiniei publice din România la o intervenție alături de Austro-Ungaria, care domina provinciile (Transilvania, Banat, Bucovina) locuite în mare măsură de români. Organizațiile revoluționare (precum Liga pentru unitatea politică